

Nataša Vujisić-Živković

Konstitutivna diskontinuiteta: šolstvo in pedagogika v socialistični Srbiji

Povzetek: V prispevku je predstavljena diskontinuiteta v prosvetni politiki in pedagoški znanosti v obdobju jugoslovanskega socializma na ozemlju Srbije. Ugotavlja se, da je v tem času prišlo do konstituiranja moderniziranega izobraževalnega sistema, katerega raziskovanje je nujno, da bi dobili celovito podobo o razvoju izobraževanja v Srbiji. Posebej so predstavljene osnove srbske/jugoslovanske marksistične pedagogike, prikazane pa so tudi nekatere njene protislovnosti, razvojne faze in dometi. V navedenem kontekstu se zastavljajo vprašanja nadaljnega preučevanja socialističnega obdobja v razvoju šolstva in pedagogike v Srbiji, da bi ta pri oblikovanju raziskovalne identitete in vloge v načrtovanju izobraževalne politike v samorefleksiji pedagoške znanosti lahko našla ustrezno mesto glede lastne prehojene poti.

Ključne besede: socialistično šolstvo v Srbiji (1945–1990), jugoslovanska marksistična pedagogika, izobraževalna politika

UDK: 37(091)

Znanstveni prispevek

Dr. Nataša Vujisić-Živković, redna profesorica, Univerza v Beogradu, Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko, Čika Ljubina 18-20, 11000 Beograd, Srbija; e-naslov: nvujisic@f.bg.ac.rs

Uvod

Srbski pedagogi še zmeraj niso v zadostnem obsegu vključeni v evropsko skupnost raziskovalcev, v večji meri tudi zato, ker manjka samorefleksija zgodovinske poti, ki jo je prešla srbska pedagogika v monoideološki dobi znanstvenega socializma. Medtem ko sta raziskovalce na Zahodu, posebej po »šoku Sputnika«, zanimali teorija in praksa sovjetskega šolstva in pedagogike (Noah 1969; Brofenbrenner 1970; Morton 1972; Nigel 1979), so istočasno druge države, ki so bile pod sovjetsko dominacijo, ostajale zunaj njihovega fokusa. Danes smo tako v situaciji, ko samostojna, avtentična pot v socializem, ki se je razvijala v nekdanji Jugoslaviji, ni bila sistematično raziskana niti pri domačih niti pri tujih avtorjih. Zaradi tega menimo, da je naloga raziskovalcev preteklosti izobraževanja zapolniti to praznino v našem pedagoškem samospoznanju.

Socialistično šolstvo in pedagogika v nekdanji Jugoslaviji predstavljata očitno diskontinuiteto v zgodovini vzgoje in izobraževanja južnoslovanskih narodov in narodnih manjšin, in če se le-ta ne razišče, lahko pride do trajne diskontinuitete v lastnem razumevanju pedagoškega nasledstva novih držav, ki so nastale po razpadu skupne države. Ker so kontinuitete v balkanskih državah redke, je potreba po njihovem vzpostavljanju toliko večja. Pri tem mislimo predvsem na vzpostavljanje kontinuitete kot nujnega predpogoja za notranjenacionalni dialog o razvoju izobraževanja, ne pa kot sredstva za nevtraliziranje diskontinuitete, katere raziskovanje prav tako konstituira polje objektivnega preučevanja socialistične pedagogike.

Svoje raziskovanje problema zgodovine socialističnega obdobja v razvoju šolstva in pedagogike torej uvrščamo v kontekst preučevanja diskontinuitete/kontinuitete v pedagoški preteklosti. Časovno obdobje tega raziskovanja je zgodovinsko jasno zamejeno s koncem druge svetovne vojne in vzpostavljanjem socialistične jugoslovanske države na eni ter z njenim ideološkim in formalnim razpadom na drugi strani. Pri tem pa ni lahko opredeliti prostorske omejitve tega raziskovanja. Obstoj edinstvene izkušnje izgradnje samoupravnega socializma ter medsebojno povezovanje jugoslovanskih pedagogov, tako institucionalno kot osebno, otežujeta govor o omejeno nacionalnem (republiškem) razvoju izobraževalnega sistema in znanosti o izobraževanju. Kljub temu pa bi bilo zanemarjanje nacionalnih razlik svojevrstna negacija zgodovinske realnosti v nekdanjih jugoslovanskih republikah.

Zaradi tega je treba, poleg časovnega preučevanja na črti diskontinuitete/kontinuitete, vpeljati tudi prostorsko dimenzijo na relaciji zvezno/republiško (nacionalno).

Če smo tako natančneje določili časovno-prostorski okvir raziskovanja razvoja šolstva in pedagogike v socialističnem obdobju, nam preostaja, da pojasnimo še metodološki pristop raziskovanja: 1. raziskovanje tega problema mora imeti predvsem notranjejugoslovanski primerjalni značaj; 2. ne more zaobiti zgodovine idej niti se omejiti le nanjo – plodno epistemološko stališče je tisto, ki namenja enako pozornost tako idejam kot razvoju institucionalnega okvira, v katerem so se le-te razvijale; 3. družbeno-ideološka osnova socialistične dobe naše zgodovine zahteva preučevanje, ki posebej upošteva tesen odnos med izgradnjo družbene formacije in njenega ideološkega aparata ter razvoj vzgojno-izobraževalnega sistema in vlogo pedagoške znanosti pri njegovem snovanju; 4. v tem kontekstu se ne smejo zanemariti osebne preference vodilnih jugoslovanskih pedagogov, analiza dela s področja obče pedagogike in posebnih pedagoških disciplin; 5. nujno je treba spoznati značaj zveznega in republiškega organiziranja pedagogov; 6. potrebne so analiza dokumentov edine politične stranke (Komunistične partije Jugoslavije), analiza virov, ki govorijo o učinkovitosti socialističnega šolstva, analiza pedagoške periodike in drugega tiska; 7. posebno pozornost je treba nameniti napredku znanstvenoraziskovalnega dela na področju izobraževanja v socialističnem obdobju, poskusih njegove internacionalizacije, pa tudi, po drugi strani, procesu profesionalizacije na področju izobraževanja – utemeljitev poklica šolskih pedagogov; 8. stalni napredek izobraževanja preostalega prosvetnega kadra.

Upoštevajoč vse prej navedeno, ima ta prispevek bolj značaj pregleda vprašanj, problemov in dilem, povezanih z raziskovanjem socialističnega šolstva in pedagogike v Srbiji, s poskusom predstavitve določenih predpostavk in argumentiranimi interpretacijami tega zgodovinskega obdobja.

Poti nove izobraževalne politike v socializmu

Revolucionarna zamenjava oblasti v Srbiji/Jugoslaviji leta 1945 se je močno odražala na področju vzgoje in izobraževanja. Pomenila je ostro diskontinuiteto s predvojno prosvetno politiko, ni pa mogla v celoti nadomestiti modernizacijskega primanjkljaja v gospodarskem in kulturnem razvoju Srbije. Kljub temu je bilo navdušenje, ki je bilo vloženo v izobraževanje ljudstva, brez primerjave v dotedanji srbski zgodovini vzgoje in izobraževanja. Nosilci tega entuziazma so bili učitelji, pripadniki »Naprednega učiteljskega gibanja« (*Naprednog učiteljskog pokreta*), nekateri izmed njih, kot npr. Miloš B. Janković (1885–1984), pa so imeli tudi revolucionarne izkušnje iz prvega desetletja 20. stoletja (Vuković 1968). V njihovem obzorju so se pojavila predvsem vprašanja dostopnosti izobraževalnega sistema za revno kmečko in delavsko prebivalstvo, partijska usmerjenost pouka in vzgoje, laizacija šole (Janković 1981), pa tudi razvoj tehnične inteligence kot podlage za industrializacijo dežele (Pavlović 2003).

Naj poudarimo, da se revolucionarna sprememba pedagogike in šolstva ni odlikovala z razvijanjem alternativnih pedagoških smeri kot v Rusiji po oktobrski

revoluciji, nasprotno, monoideološki in etatiistični razvoj sistema vzgoje ni kazal nujne občutljivosti za projekte alternativnega šolstva. Kolektivistični duh vzgoje je postal jedro nove šolske in zunajšolske socializacije otrok in mladine. Prevladali so državno-nacionalni razlogi, ki so bili osnova izgradnje šolskega sistema v predsocialističnem času, zdaj s poskusi nacionalne afirmacije še nepriznanih narodov (Makedoncev in Črnogorcev) ter z vzpostavljanjem sistema šolanja narodnih manjšin. Odnos politike nacionalne afirmacije v socialistični Jugoslaviji do zdaj še ni sistematično raziskan. Prav tako ni dovolj obdelana emancipacija žensk z izobraževalnim sistemom. Mislimo, da sta bila ta dva pojma pri koncipiranju šolstva precej pomembnejša od domnevne alternative tako imenovani buržoazni pedagogiki in bi ju bilo treba posebej preučiti.

Statistika kulturnega razvoja in razvoja mreže javnega pouka govori o problemih, s katerimi so se srečali tvorci prosvetne politike. Ni mogoče reči, da niso pogumno reševali podedovanih težav. Razvoj šolstva v povojni Srbiji je bil voden, kot opaza raziskovalec tistega obdobja, Tomislav Bogavac, »z romantičnim zanosom« (Bogavac 1980, str. 54). Podedovana je bila skrajno neugodna situacija v izobraževalni sferi, in to ne samo kot posledica vojnega opustošenja, ampak tudi zaradi neobstoja izgrajene funkcionalne mreže šolskih ustanov v predvojnem obdobju. Četudi je bila z zakonom iz leta 1929 uvedena obvezna osemletna osnovna šola, je ta dokument ostal mrtva črka na papirju. Zunaj osnovne šole je ostajalo okrog 30 % otrok, od tistih pa, ki so se vanjo vpisali, jo je zaključilo le okrog 50 % (Aksentijević 1971, str. 33). Po podatkih iz leta 1931 je bilo v Srbiji 56,3 % nepismenega prebivalstva (od tega 32,6 % moških in 78,7 % žensk) (Bogavac 1980, str. 42). Obseg srednjega izobraževanja je bil še nižji, do fakultetne diplome pa je pred drugo svetovno vojno prišlo le 0,5 % prebivalstva Srbije (prav tam, str. 39). Postavlja se vprašanje, ali je predvojna Srbija imela zaokrožen izobraževalni sistem ali pa je njegovo oblikovanje pravzaprav rezultat prosvetne politike v socialističnem obdobju.

Srbija je vojno končala kot pretežno agrarna družba. Takoj po vojni je opazen trend urbanizacije z naseljevanjem, predvsem Beograda, in to z nizkokvalificirano delovno silo. Prva naloga novih socialističnih oblasti se je nanašala na akcijo opismenjevanja prebivalstva. Od leta 1945 do 1948 je analfabetske tečaje obiskovalo 824.794 prebivalcev Srbije, njihova uspešnost na ozemlju celotne republike pa je znašala okrog 70 % (prav tam, str. 49). Kmalu se je pokazalo, da nepismenosti ni mogoče izkoreniniti brez splošnoizobraževalne osnovne šole, ki traja osem let. Uvajanje splošne brezplačne osemletne osnovne šole se je začelo šele s sprejetjem zveznega *Splošnega šolskega zakona* leta 1958 in republiškega zakona leta 1959. Že pred tem se je pravzaprav poskušalo podaljšati trajanje osnovnega izobraževanja na nižjih srednjih in tako imenovanih podaljšanih šolah. V obdobju prvega petletnega načrta 1947/48–1952/53 je osnovno šolo obiskovalo okrog 63,5 % otrok, starih od sedem do 15 let (prav tam, str. 63). Ena glavnih nalog v tem obdobju je bila boj za obvezno splošno osemletno izobraževanje z njegovim spremenjenim konceptom, ki ga je predstavljala politehnizacija izobraževanja kot ena izmed glavnih zahtev marksistične pedagogike (učenje z delom in ob njem), kar se je v praksi kazalo v uvedbi predmetov splošno tehnično izobraževanje (1958) in socialistična morala.

Za popravljanje skupne izobraževalne strukture prebivalstva je bilo potrebno delo tudi na drugih ravneh izobraževanja. V srednjem izobraževanju je še naprej prevladovala klasična gimnazija z 42 % učencev vseh srednjih šol, intenzivno pa se je razvijala mreža srednjih strokovnih in nižjih strokovnih šol, ki so se pozneje razvile v šole za kvalificirane delavce (prav tam, str. 121). Delavci so imeli možnost nadaljnega napredovanja z zaključkom tako imenovanega »tehnikuma«, vendar je bilo ocenjeno, da to ni zadosten korak v demokratizaciji (v smislu dostopnosti) izobraževanja delavskega razreda. Visoko šolstvo se je, z velikimi težavami, razvijalo ekstenzivno. Prevladovalo je mnenje, da podedovana izobrazbena struktura prebivalstva ne ustreza niti potrebam industrije po visokokvalificiranem tehničnem kadru niti potrebam posodabljanja zdravstvene zaščite in novega izobraževalnega sistema na srednji stopnji, ki je zahteval večje število visokoizobraženih učiteljev (Vujisić-Živković 2013). Prav tako so bile odprte številne umetniške pa tudi specialne šole, kar je ob šolah v jezikih narodnih manjšin imelo pomembno vlogo pri demokratizaciji šolstva in zaokroževanju modernega izobraževalnega sistema (prav tam).

Socialistična politika vzgoje in izobraževanja se je po povojni fazi romantičnega zanosa v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja preoblikovala v kompleksnejše oblike razvoja sistema izobraževanja, kulture in znanosti. Vendar se je družbeno-ekonomska pogojenost razvoja izobraževanja, ki so jo marksistični pedagogi zmeraj cenili, zdaj pokazala kot objektivna ovira pri doseganju načrtovanih ciljev povečanja učinkovitosti izobraževalnega sistema. Veliko se je pričakovalo od prakse družbenega upravljanja, ki se je od leta 1950 naprej začelo uveljavljati tudi v šolstvu, in to z decentralizacijo prosvetne politike po republikah, ki so uvajale svete za prosveto, na lokalni ravni pa z ustanavljanjem šolskih odborov v izobraževalnih ustanovah (Stamenković 1971). Vseeno pa ni mogoče govoriti o avtonomiji šol glede učnih načrtov in programov ter o poklicni avtonomiji učiteljev niti v začetni niti v poznejših fazah samoupravnega sistema.

Pomanjkanje visokoizobraženega kadra se je kazalo na vseh področjih gospodarstva in tako imenovane družbene nadgradnje (Bogavac 1980, str. 101). Ravni izobraževanja delovne sile in ambicioznih emancipacijskih ciljev politike nista bili medsebojno usklajeni. Poleg tega so dežurni ideologi zmeraj imeli v mislih potrebo, da naj delavec razume naravo proizvodnih odnosov in se jih zaveda, ne pa da je le izvrševalec ročnih ali umskih del, ki jih je zahteval njegov poklic (Pavlović 2003; Potkonjak 1994b).

Vse to so problemi, ki so bili značilni za prva desetletja socialističnega preoblikovanja šolstva v Srbiji. Zelo težko je ugotoviti, v kolikšni meri je to, po sovjetski dominaciji, sledilo tokovom izobraževanja v evropskih državah, ker so bili nekateri reformski koraki, ki so bili očitno podobni tistim v zahodni Evropi in jih je podpiral UNESCO, prikrivani z našo avtentično retoriko (Vujisić-Živković 2010). Ugotovimo lahko, da precejšnje število emancipacijskih korakov naprej v izobraževanju, kot povečevanje enakopravnosti žensk in manjšinskih narodnih skupnosti ter povečevanje dostopnosti izobraževanja za kmečko in delavsko mladino, pomeni pomembno dediščino jugoslovanskega socializma tega obdobja.

Od sredine petdesetih do sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja je v Srbiji na vseh ravneh izobraževalnega sistema prišlo do stabiliziranja uresničenih sprememb. Delež otrok v osemletni osnovni šoli se je na začetku šestdesetih let povečal na 73 %, v srednjih šolah je znašal 37 % dorasle populacije, gimnazije so postale štiriletne šole, v srednjem šolstvu so zmeraj večjo vlogo dobivale strokovne šole, delež prebivalstva s fakultetno izobrazbo je leta 1952 znašal 0,66 %, do leta 1965 se je število študentov na fakultetah povečalo kar devetkrat (Bogavac 1980, str. 113 in 144), univerzitetna mreža pa je bila razširjena z odprtjem univerz v Novem Sadu in Nišu, pozneje tudi v Prištini.

Ekspanzivna rast visokošolskega izobraževanja, povezana z gospodarsko krizo, je leta 1968 privedla do študentskega upora, ki je v končnem rezultatu negativno vplival na skupne spremembe v izobraževanju. Reakcija na dogodke leta 1968, kot poudarja N. Potkonjak (1980, 1988, 1994b), je bila *Resolucija X. kongresa ZKJ o izobraževanju in vzgoji* leta 1974 in izdelava koncepta usmerjenega izobraževanja. Ta koncept je bil v enem delu poskus odgovora na vprašanja o krizi srednješolskega izobraževanja v svetu, v drugem delu pa bi moral prispevati k izgradnji tako imenovane samoupravne šole, v kateri bo izobraževanje z delom in ob njem rešilo naraščajoče napetosti med proizvodno in izobraževalno sfero. Formalno so bile vse srednje šole preoblikovane v »šolske centre« (»izobraževalno-vzgojne organizacije«), delavskim otrokom je bil omogočen popoln dostop do srednješolskega izobraževanja, gimnazije pa so bile, kot pridobitev razredne družbe, ukinjene.¹ Na vseh ravneh izobraževalnega sistema je bila velika pozornost namenjena splošnemu marksističnemu izobraževanju (Potkonjak 1980, str. 71). Poudarjamo, da je vlaganje v izobraževanje (odstotek BDP) ustrezalo tistemu v razvitejših državah (gibalo se je do 7 %) (Potkonjak 1973, str. 25). Ta radikalna reforma pa je obtičala v plitvinah šolskega egocentrizma, ki so ga spodbudile samoupravne možnosti šol, ki so medsebojno tekmovala v produkciji in množenju razdrobljenih izobraževalnih profilov. Najpomembnejša naloga reforme, povezovanje šole z gospodarstvom, se je zreducirala na čisto formalnost (Potkonjak 1994b).

Posplošeno lahko kot bistvene značilnosti razvoja vzgojno-izobraževalnega sistema v socialistični Srbiji/Jugoslaviji izluščimo naslednje: 1. stalno širjenje mreže šol, vključno z ekstenzivnim razvojem univerzitetnega izobraževanja; 2. idejna marksistična usmerjenost vzgojnega in učnega dela, kar je posledično spremljano z laizacijo izobraževalnega sistema; 3. kolektivistični duh, ki se ga razvija v vzgoji, ter institucionalizacija skrbi za socializacijo otrok in mladine (Vujisić-Živković 2006); 4. poskus samoupravnega podružbljanja šolstva, ki je bil v nasprotju s partijsko-ideološkim monopolom, izraženim v tej sferi družbenega življenja; 5. dajanje prednosti naravoslovno-tehničnim in medicinskim znanostim v izobraževalnem sistemu, ob njihovem podrejanju dogmam dialektičnega materializma in ob stalni prisotnosti leve opozicije iz vrst družboslovnih znanosti in

¹ Namen preoblikovanja vseh srednjih šol v »izobraževalno-vzgojne organizacije« je bil dokončno ukiniti privilegiran položaj gimnazij glede na šole, ki so izobraževale kadre za proizvodne poklice. Ta podvojenost se je pripisovala buržoazni družbi in je bila opisovana kot svojevrsten dualizem (Potkonjak 1980, str. 30). To je ena od ključnih sprememb, ki jih je prinesel koncept usmerjenega izobraževanja, ki je v Srbiji zaživelo v drugi polovici sedemdesetih let.

filozofije ter desne, konservativne opozicije, pretežno iz vrst humanistike (Pavlović 2003); 6. poskus vzpostavljanja ravnotežja med prodorom zahodnih idej v vzgojni proces in socialistično jugoslovansko prakso (Potkonjak 1994b).

Protislovja in dometi v razvoju pedagoške znanosti

Prvo obdobje v konstituiranju pedagoškega mišljenja v socialistični Srbiji je potekalo v znamenju dominacije sovjetske in marksistično-leninistične pedagogike: pedagoški delavci, profesor Stjepan Pataki (Hrvaška), Borisav Stevanović in Miloš B. Janković (Srbija), so leta 1945 obiskali zasedanje Akademije pedagoških znanosti RSFR; v Jugoslavijo se je prenesel kult Makarenka; leta 1947 je bil v Beogradu natisnjen učbenik *Pedagogika* Jesipova in Gončarova, ki je doživel več izdaj; prevajajo se zborniki s pedagoškimi razumevanji Marxa, Engelsa, Lenina, Plehanova, Stalina, Krupske in tudi sovjetska dela s področja pedagoške psihologije; posebna pozornost je namenjena spoznavanju jugoslovanskega občinstva s sovjetskim sistemom vzgoje (Vujisić-Živković 2006). Preusmeritev v sovjetsko pedagogiko sta pospremila tako kritika predvojne prevladujoče nemške pedagogike in idealističnih razumevanj vzgoje (Šmit 1952, str. 131–133) kakor tudi sprejetje marksistično-leninističnega pogleda kot edinega pravega v pedagoški znanosti in praksi. Obdobje sovjetske dominacije je pustilo ideološki vpliv, ki je trajal precej dlje od razhoda Jugoslavije in ZSSR leta 1948 (Potkonjak 1997b). Zaradi tega je težko določiti natančno mesto srbske pedagogike v konstelaciji odnosa Zahoda in Vzhoda v času hladne vojne. Lahko rečemo, da so bile stranske posledice sovjetske dominacije teoretski interes za predmetno-metodološka vprašanja pedagogike, za njeno zgodovino, pa tudi za pedagoško psihologijo. Ne smemo pa podceniti dejstva, da se je prav v tistem času v srbski pedagogiki razvil sistematičen interes za omenjena področja pedagoške teorije.

Opaziti je, da se v povojnem obdobju v Srbiji kaže določen kadrovsko-teoretičen deficit glede na Hrvaško in Slovenijo: tisti, ki so v Srbiji imeli izkušnje z znanstvenoraziskovalnim delom in so znali tuje jezike, niso bili ideološko primerni, medtem ko tisti, ki so bili ideološko pravilno usmerjeni, niso imeli lastnosti, potrebnih za raziskovalce na področju vzgoje in izobraževanja (Potkonjak 1994b, str. 23). Leta 1946 je prišlo do organiziranja Zveze pedagoških društev Jugoslavije – ZPDJ (*Savez pedagoških društava Jugoslavije*) in do ustanovitve njenega časopisa *Sodobna šola*, pa tudi do organiziranja ustreznih republiških društev (Potkonjak 1994a). Ustanovitev teh društev je bila v skladu s partijsko politiko ustanavljanja znanstveno-strokovnih združenj, katerih delo se ni omejevalo le na področje strokovnega usposabljanja, ustanavljanja sekcij in časopisov, ampak je moralo pokriti celotno področje družbenega angažiranja pedagogov ter njihovega znanstvenega potrjevanja.

Od leta 1958 naprej se je postopoma vzpostavljala služba šolskih pedagogov kot strokovnih sodelavcev v šolah in del ambiciozno zamišljenega strokovnega tima šole (Trnavac 1997). To je bil pomemben korak v nadaljnjem napredovanju pedagoškega izobraževanja, predvsem na Oddelku za pedagogiko Filozofske fakultete

v Beogradu, pa tudi za družbeno uveljavitev pedagoškega poklica. Odnos poklica in znanstvene discipline se je spremenil, kar je imelo tako pozitivne kot negativne strani. Pozitivna stran se je navezovala na profiliranje izobraževanja pedagogov, negativna pa na proces »čiščenja« ali »purifikacije«, kot je podoben proces v Nemčiji imenoval Edwin Kainer (2002, str. 91): na eni strani je bilo omogočeno, da se pedagogika intenzivneje razvija kot teoretsko-raziskovalna disciplina, medtem ko je na drugi strani prišlo do svojevrstnega izključevanja širšega kroga učiteljev iz preučevanja pedagoške problematike. Ta proces je značilen za vse evropske države, četudi je pri nas slabo opažen in malo raziskan (Vujisić-Živković 2009).

V istem času se je pedagogika borila za svojo uveljavitev kot raziskovalna disciplina. Ta boj ni bil niti lahek niti zmeraj uspešen. Obstajalo je veliko odporov dogmatske narave, ki so pedagoško znanstveno delo reducirali na dedukcijo partijske politike v izobraževanje. Prav tako so se splošna prizadevanja socialističnega režima, da legitimira svojo znanstveno zasnovanost (znanstveni socializem), lomila tudi na pedagoškem področju. Uvodni referat profesorja Stjepana Patakija na prvem kongresu pedagogov Jugoslavije, ki je potekal v Beogradu leta 1952, je že s svojim naslovom *Naloge in metodologija znanstveno-pedagoškega raziskovalnega dela v zvezi z resolucijo III. plenuma CK KPJ* izražal prej omenjeno dvojnost pri pristopu k tej temi. »Socialistična pedagogika je sploh še mlada znanost [...], ki mora zavreči idealistično iluzijo o svoji avtonomnosti v odnosu do družbene stvarnosti, je pa znanost, ki s preučevanjem prakse odkriva svoje [...] zakone, principe in pravila« (Pataki 1952, str. 4). Da bi to zmogla, poudarja Pataki, mora spremeniti svojo metodološko osnovo in sprejeti metode in instrumente empiričnega raziskovanja (prav tam). Pozneje je profesor Vlado Schmidt v knjigi *Kako danes pri nas razvijamo pedagoško znanost* zagovarjal stališče, da pedagoške znanosti ni mogoče razvijati mimo družbene stvarnosti, zaradi česar atribut »socialistična« njene znanstvenosti ne bo motil, ampak ji bo celo koristil (Šmit 1958). Schmidt je bil vztrajen borec proti metodološkemu dualizmu v pedagogiki oziroma prevelikemu poudarjanju deduktivnih ali induktivnih metod v pedagoškem raziskovanju, čemur je posvetil veliko svojih del, tudi poglavje o metodologiji v jugoslovanskem učbeniku *Pedagogika*.² Ker je bilo to obdobje v razvoju jugoslovanske socialistične pedagogike povezano s šolsko reformo leta 1958, bi morala metodološka preusmeritev služiti konkretnim ciljem napredka izobraževanja in vzgoje oziroma izobraževalni politiki. Pedagogiko so najvišji partijski funkcionarji, kot je bil Vladimir Bakarić, obtožili za »zaostajanje« (Potkonjak 1994a, str. 6). Na to obtožbo so pedagogi odgovarjali s sklicevanjem na stališče A. S. Makarenka, da gre za »najbolj dialektično znanost« (Makarenko 1949, str. 29), zaradi česar je najtežje odgovoriti na izzive na tem področju. Kljub temu od začetka šestdesetih let prihaja do nekaterih bistvenih sprememb na področju metodološke usmeritve v pedagogiki. Na temelju metodoloških priročnikov UNESCA, prevedenih v drugi polovici petdesetih let, se je oblikovala metodologija pedagoškega raziskovanja kot znanstvena in učna disciplina, leta 1961 je bil ustanovljen Inštitut za pedagoška

² Krneta, Potkonjak, Schmidt in Šimleša 1964.

raziskovanja Srbije³ (*Institut za pedagoška istraživanja Srbije*), leta 1962 pa se je zvezni časopis *Sodobna šola* (*Savremena škola*) preoblikoval v znanstveno-teoretični časopis *Pedagogika* (*Pedagogija*) (Vujisić-Živković 2006).

Spodbujena z delovanjem ZPDJ in Zvezne komisije za pedagoške znanosti je znanstvena skupnost leta 1963 odgovarjala s posvetom na Sljemenu pri Zagrebu. Glavni referent na posvetu, profesor Dragutin Franković (1963), je predstavil nevesele podatke o majhnem številu pedagogov raziskovalcev ter njihovem obsežnem pedagoškem delu in si prizadeval za izdelavo sedemletnega programa pedagoškega raziskovanja v Jugoslaviji ter za ustanovitev Zveznega pedagoškega inštituta. Prediskutirali so stanje na vseh področjih pedagoškega znanstvenoraziskovalnega dela in sprejeli smernice za njegov napredek. Od načrtovanih ciljev pedagoške raziskovalne skupnosti v Srbiji je bilo uresničenih le malo, in to zaradi več razlogov. Val samoupravljalvske pedagogike v sedemdesetih letih je namreč v pedagoška besedila prinesel tudi vrnitev frazeologije, globalna kriza pedagogike v osemdesetih letih pa se je odražala tudi na stanju v Srbiji. Poleg tega se je iskanje naše avtentične poti v pedagogiki pogosto zreduciralo na proces »nacionalizacije pedagoškega znanja« (Vujisić-Živković in Spasenović 2010). Z dajanjem znanstvene legitimnosti političnim spremembam v izobraževanju so pedagogi iskali legitimnost za svojo izvirno znanstveno pot, ki je pogosto pomenila izolacijo pred sodobno pedagoško teorijo. Po drugi strani pa oblasti, ki so bile sicer zainteresirane za promocijo jugoslovanskega samoupravljanja v svetu, niso pozitivno odgovorile na težnjo, da bi mednarodni pedagoški kongres leta 1978 potekal v Jugoslaviji, ker so vodilne pedagoge ocenjevale kot nezanesljive, kot tiste, ki očitno kažejo težnje po tako imenovani *praxis filozofiji*⁴ (Potkonjak 1994b, str. 127).

Ugotoviti je treba, da je v sedemdesetih letih v Srbiji izšlo več monografij, ki so obravnavale posamezne metodološke probleme, njihov vrhunec pa leta 1977 predstavlja knjiga *Teoretično-metodološki problemi pedagogike – epistemologija pedagogike* (*Teorijsko-metodološki problemi pedagogije – epistemologija pedagogije*) profesorja Nikole Potkonjaka, ki je najbolj zaokroženo delo srbske socialistične pedagogike. V njem si avtor prizadeva za pedagogiko kot enotno znanost o vzgoji. Po svojem značaju je uporabna znanost, vendar ne na škodo relativne znanstvene avtonomije in stalne potrebe po teoretskem preučevanju. V sedemdesetih in osemdesetih letih je Jovan Đorđević (1977, 1983, 1986) v Srbiji izvedel temeljne raziskave problemov intelektualne in moralne vzgoje, viden je bil precejšen napredek izvirnih raziskav Radivoja Kvašćeva (1978, 1980a, 1980b) na področju pedagoške psihologije, ki so doživele mednarodno priznanje, Aleksandra Marjanović (1977) in Nedeljko Trnavac (1983, 1987) sta občutno prispevala k razvoju predšolske in šolske pedagogike, potekal pa je tudi vztrajen boj andragogov, ki ga je vodil Dušan Savićević (1983, 1986, 1989), za njihovo osamosvojitve od pedagogike.

Kljub temu pa kriza discipline, ki jo je bilo občutiti tudi v mednarodnih okvirih, ni ostala brez posledic na domači pedagoški sceni, kjer se je vse glasneje

³ Programi Instituta za pedagoška istraživanja Narodne republike Srbije 1961.

⁴ *Praxis filozofija* je dobila ime po istoimenskem časopisu, ki je izhajal v Zagrebu, okrog njega pa so se zbirali jugoslovanski filozofi, zagovorniki marksističnega koncepta dezalienacije in demokratičnega socializma.

promovirala ideja, da ni možna enotna znanost o vzgoji in izobraževanju ali pa da jo je treba reorganizirati v skladu z zahtevami tako imenovane edukologije. Taka stališča so zagovarjali predvsem avtorji iz Hrvaške (Nikola Pastuović). »Eduko-loški« pogledi niso bili podprti s kakšnimi novimi znanstvenimi spoznanji, razen z lastnim upravičevanjem, in jih je danes v precejšnji meri mogoče razumeti kot najavo razgradnje enotnega jugoslovanskega pedagoškega prostora (Potkonjak 1994b).

Sklenemo lahko, da so bili za srbsko socialistično pedagogiko značilni naslednji spori:

- prizadevanje za avtentično pot v razvoju pedagoške znanosti ob zavračanju ali prevrednotenju prispevka buržoazne pedagogike, od leta 1948 tudi sovjetske (revizionistične) pedagogike;
- dvomi o predmetnem področju pedagogike, ki so se sčasoma, ob osamosvajanju andragogike, razvoju pedagoške psihologije in sociologije izobraževanja, povečevali;
- počasen napredek v razvoju metodologije pedagoškega raziskovanja, uporabe njegovih rezultatov v praksi ter izobraževanju bodočih prosvetnih delavcev;
- postopen razvoj univerzitetnih kateder za pedagogiko in stalna kritika praktikov, sodelujočih v zveznem in republiških pedagoških društvih, da pedagoška znanost ni uporabna v praksi;
- nezadostna koncentracija raziskovalcev v posameznih pedagoških disciplinah, ki se jo je delno nadomestilo z dobrim medrepubliškim sodelovanjem;
- nezadostna komunikacija s tujimi pedagoškimi avtorji, četudi je bilo od petdesetih do sredine sedemdesetih let 20. stoletja čutiti stalen napredek v tej smeri;
- širjenja mreže institucij za pedagoško izobraževanje ni v zadostni meri spremljalo ustvarjanje visokokvalificiranega predavateljsko-raziskovalnega kadra v teh ustanovah;
- partijski monopol nad teoretskim, raziskovalnim in praktičnim delom na področju izobraževanja, pri čemer je bilo ukvarjanje s pedagoško teorijo pogosto razumljeno kot obdelava predhodno sprejetih partijskih stališč;
- razkorak med verbalnim prizadevanjem za induktivni pristop k vzgojno-izobraževalni problematiki in stalnim deduktivističnim poudarjanjem marksističnega cilja vzgoje vsestransko razvite humane osebnosti;
- počasen prodor pedagoške metodologije med nosilce metodičnih raziskav, kar je objektivno vodilo do zaostajanja metodik učnih predmetov in do njihovega ostajanja na normativno-deskriptivni ravni;
- zavračanje »presežene« pedagoške dediščine, potem pa tudi pedagogike kot enotne znanosti o vzgoji in izobraževanju med vzpostavljanjem izhodišč samoupravne pedagogike v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, kar sovпада s krizo izobraževanja in pedagoške znanosti v zahodnih državah, v Jugoslaviji pa je to vsebovalo tudi znamenja prihodnjega razpada državne skupnosti.

Namesto sklepa – teze za nadaljnjo razpravo in raziskovanje

V nadaljnjem raziskovanju šolstva oziroma celotne vzgoje v socialistični Srbiji/Jugoslaviji je treba kritično osvetliti nove vire za preučevanje tega obdobja naše zgodovine. To se nanaša zlasti na politiko KPJ/ZKJ do izobraževalno-vzgojne sfere. V zvezi s tem je treba rekonstruirati marksistično-leninistično osnovo celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema in pedagoške znanosti. Prav tako je treba z uporabo relevantnih socioloških raziskav natančneje določiti prepustnost izobraževalnega sistema za nižje statusne skupine oziroma socialno mobilnost v srbski/jugoslovanski družbi v drugi polovici 20. stoletja.

Neposredna naloga zgodovinarjev pedagogike se nanaša tudi na preučevanje šolskih reform in graditev izobraževalnega sistema, ki ga je treba opazovati v njegovi celovitosti, od predšolske vzgoje do izobraževalne vloge vojske, delovnih organizacij, medijev. S tem bi dobili realnejši vpogled v domet srbskega socializma na področju vzgoje in izobraževanja, prav tako pa bi bilo mogoče zanesljiveje pre-sojati o razkoraku med uradno ideologijo in politiko ter realno prakso.

Posebno pozornost je treba nameniti preučevanju znanstvenoraziskovalne identitete discipline, njenega odnosa do sorodnih družbenih znanosti in metodik učnih predmetov, pa tudi oblikam institucionalne organizacije znanstvenoraziskovalnega dela. Poleg tega mora biti sistem znanstveno-strokovnega pedagoškega organiziranja predmet pozornosti vsake nacionalne pedagogike, zgodovinarji discipline pa so tukaj še posebej poklicani, da z razkrivanjem starih mrež komunikacije v znanstvenem polju prispevajo k njihovem vzpostavljanju v novem, evropskem kontekstu.

Delo pri vzpostavljanju kontinuitete v nacionalnih pedagoških šolah, ki so nastale po razpadu nekdanje Jugoslavije, bi moralo razumeti tudi upoštevanje »točk disperzije«, ki so nastale v pedagoškem diskurzu in praksi v socialističnem obdobju. Nekatera od teh mest diskontinuitete v odnosu do meščanske družbe se lahko pokažejo kot materialna načela tudi v sedanjem načrtovanju izobraževalne politike (enakopravnost spolov, multikulturalizem).

Zaradi vsega tega je potrebna določeneje diferencirana slika o socialističnem razvoju izobraževanja v nekdanjih jugoslovanskih republikah. Samo takšna, diferencirana in objektivno znanstveno raziskana, lahko postane tudi predmet poučevanja v okviru pouka zgodovine pedagogike na univerzi. Istočasno jo je treba primerjati z ustreznimi politiko in prakso na Zahodu in Vzhodu v drugi polovici 20. stoletja.

Navedene teze za nadaljnje raziskovanje kažejo, da ga je mogoče uspešno realizirati le s timskim delom. Zaželeno je, da se v to delo vključijo tudi specialisti za posamezna vprašanja obče in komparativne pedagogike ter specialisti predmetnospecifičnih pedagoških in metodičnih disciplin.

Na koncu, ampak ne na zadnjem mestu, je treba upoštevati tiste emancipacijske lastnosti socialistične pedagogike, ki vedo povezujejo s sodobnimi neomarksističnimi stališči v pedagogiki, in jih na določen način osvoboditi birokratsko-ideološkega balansiranja, ki so ga bile po logiki zgodovinskega dogajanja realno deležne. To velja tudi za metodološka prizadevanja jugoslovanskih pedagogov iz

časa socializma, ki so vzdržala preizkus časa. Ta proces bo, morda, privedel k prevrednotenju vloge in prispevka, ki ju je na določen način kanonizirala sama socialistična pedagogika. Toliko bolje. Vzpostavila bi se zanesljivejša osnova za njeno prevrednotenje v kontekstu nacionalnih pedagogik, ki so se razvile v nekdanjem jugoslovanskem prostoru.

Literatura in viri

- Aksentijević, B. (1971). Školstvo u Srbiji između dva svetska rata. V: R. Ničković, M. Nikolić in L. Praštalo (ur.). *Prosveta, obrazovanje i vaspitanje u Srbiji*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, str. 33–38.
- Bogavac, T. (1980). *Školstvo u Srbiji na putu do reforme (Razvoj škola 1945–1975)*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Bronfenbrenner, U. (1970). *Two Worlds of Childhood: US and USSR*. New York: Russell Sage Fudation.
- Dorđević, J. (1977). *Različiti metodološki pristupi u proučavanju moralnog vaspitanja*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Dorđević, J. (1983). *Intelektualno vaspitanje*. Beograd: Privredni pregled.
- Dorđević, J. (1986). *Inovacije u nastavi*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Franković, D. (1963). Stanje i problemi pedagogije u našem društvu. *Pedagogija*, 18, št. 3, str. 284–303.
- Janković, B. M. (1981). *Članci i rasprave*. Titovo Užice: Narodna biblioteka.
- Keiner, E. (2002). Education Between Academic Discipline and Profession in Germany after World War II. *European Educational Research Journal*, 1, št. 1, str. 83–98.
- Krnet, L., Potkonjak, N., Schmidt, V. in Šimleša, P. (1964). *Pedagogija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kvašček, R. (1978). *Modeliranje procesa učenja*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Kvašček, R. (1980a). *Sposobnosti za učenje i ličnost*. Beograd: ZUNS.
- Kvašček, R. (1980b). *Podsticanje i sputavanje stvaralačkog ponašanja ličnosti*. Sarajevo: Svjetlost.
- Makarenko, A. S. (1949). *Problemi školnogo sovjetskogo vospitanija* (Проблемы школьного советского воспитания). Moskva: Akademija pedagoških nauka RSFSR.
- Marjanović, A. (1977). *Dečja igra i stvaralaštvo*. Beograd: Prosvetni pregled.
- Morton, M. (1972). *Pleasures and Palaces: The After-School Activities of Russian Children*. New York: Atheneum.
- Nigel, G. (1979). *Soviet Education*. New York: Penguin Books.
- Noah, J. H. (ur.). (1969). *The Economics of Education in UUSR*. New York, Washington, London: Frederick A. Praeger Inc.
- Pataki, S. (1952). Zadaci i metodologija naučno-pedagoškog istraživačkog rada u vezi sa Rezolucijom III plenuma CK KPJ. *Savremena škola*, 7, št. 1/2, str. 1–15.
- Pavlović, M. (2003). Školstvo u Srbiji 1945–1948. V: R. Petković, V. Krestić in T. Živković (ur.). *Obrazovanje u Srba kroz vekove*. Beograd: ZUNS, Društvo istoričara Srbije i Istorijski institut, str. 289–304.

- Potkonjak, N. (1973). *Vaspitanje u jugoslovenskom samoupravnom socijalističkom društvu – Referat za Treći kongres pedagoga Jugoslavije*. Beograd: Savez pedagoških društava Jugoslavije.
- Potkonjak, N. (1977). *Teorijsko-metodološki problemi pedagogije – epistemologija pedagogije*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.
- Potkonjak, N. (1980). *Sistem obrazovanja i vaspitanja u Jugoslaviji*. Beograd: ZUNS.
- Potkonjak, N. (1988). *Kuda ide srednje obrazovanje*. Beograd: ZUNS.
- Potkonjak, N. (1994a). *45 godina Saveza pedagoških društava Jugoslavije*. Beograd: Savez pedagoških društava Jugoslavije.
- Potkonjak, N. (1994b). *Razvoj i shvatanja o konstitutivnim komponentama pedagogije u Jugoslaviji (1944/45–1991/92)*. Beograd: Institut za pedagogiju i Andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Programi Instituta za pedagoška istraživanja Narodne Republike Srbije*. (1961). Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije.
- Savićević, D. (1983). *Čovjek i doživotno obrazovanje*. Titograd: Republički zavod za unapređivanje školstva.
- Savićević, D. (1989). *Koncepcija obrazovnih potreba u andragogiji*. Beograd: ZUNS.
- Savićević, D. (1986). *Ogledi iz andragogije: prilog opštoj andragogiji*. Nikšić: Univerzitetska riječ.
- Stamenković, V. (1971). Republički organi i organizacije. V: R. Ničković, M. Nikolić in L. Praštalo (ur.). *Prosveta, obrazovanje i vaspitanje u Srbiji*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, str. 106–114.
- Šmit, V. (1952). Kako da razvijamo pedagošku nauku kod nas. *Savremena škola*, 7, št. 5/6, str. 131–133.
- Šmit, V. (1958). *Kako da razvijamo pedagošku nauku kod nas*. Beograd: Savremena škola.
- Trnavac, N. (1983). *Vaspitni rad u školi*. Beograd: Pedagoška akademija.
- Trnavac, N. (1987). *Školski sistem na raskršću: uticaj naučno-tehnološke revolucije na školski sistem*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Trnavac, N. (1997). *Bibliografija za rad školskih pedagoga*. Beograd: Dositej.
- Vujisić-Živković, N. (2006). *Šezdeset godina časopisa Pedagogija*. Beograd: Forum pedagoga Srbije i Crne Gore.
- Vujisić-Živković, N. (2009). Proces disciplinarizacije u polju pedagoškog istraživanja i obrazovanja, drugi deo – Savremeni razvoj pedagogije kao univerzitetske discipline. *Pedagogija*, 64, št. 1, str. 42–59.
- Vujisić-Živković, N. in Spasenović, V. (2010). Modernization, Ideology and Transformation of Educational Science: Former Yugoslavia Case (1918-1990). *Pedagogija*, 65, št. 2, str. 213–222.
- Vujisić-Živković, N. (2013). Društveno-istorijski aspekt razvoja profesionalnog obrazovanja u Srbiji. *Andragoške studije*, št. 2, str. 113–126.
- Vuković, R. (1968). *Napredni učiteljski pokret između dva rata*. Beograd: Pedagoški muzej.